

Kesit Akademi Dergisi

The Journal of Kesit Academy

ISSN/ICCH: 2149 - 9225

Yıl/Year/Год: 6, Sayı/Number/Номер:
25, Aralık/December/Декабрь 2020,
s./pp. 148-160

Geliş/Submitted/ Отправлено: 09.11.2020
Kabul/Accepted/ Принимать: 13.12.2020
Yayımlanmış/Published/ Опубликованный: 25.12.2020

10.29228/kesit.47441

Araştırma Makalesi
Research Article
Научная Статья

Öğr. Gör. Dr. M. Mesut ÖZEKMEKÇİ

Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Gökçeada Meslek Yüksekokulu
Türkiye

mesutozekmekci@comu.edu.tr

 ORCID 0000-0001-7613-9939

OSMANLI DEVLETİ'NİN İLK GENEL SAYIMININ ÖNCÜSÜ OLARAK ÖNERİLEN SAYIMLAR¹

RECOMMENDED COUNTRIES AS THE PIONEER OF THE OTTOMAN STATE'S
FIRST GENERAL COUNT

Öz: Osmanlı Devleti'nin klasik olarak adlandırılan periyodunda devletin timar, avarız gibi mali amaçlara hizmet eden sayımlar yaptığı bilinmektedir. Bununla beraber Osmanlı İmparatorluğunda genel manadaki ilk nüfus sayımı 1830-1831 tarihinde icra edilmiştir. Bu yüzyıldaki nüfus sayımlarının temel amacı yeni kurulan Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye ordusu için asker teminidir. Bununla beraber tahrir, avarız gibi uygulamaların dışında 1770'li yıllarda pragmatist amaçlarla yapılmış başka sayımlar da mevcuttur. Bu çerçevede her hangi bir savaş durumunda ihtiyaç gereği yapılan ve zorunlu/gönüllü asker celbi manasına gelen *nefir-i amm* uygulaması için söz konusu dönemde yapılmış çeşitli sayımlar vardır. Ek olarak bilhassa Rumeli'deki eşkıyalık faaliyetlerinin önüne geçmek adına uygulanan bölgesel nüfus tahrirleri de mevcuttur. Bu çalışmada yukarıda zikredilen Rumeli'deki nefir-i amm uygulamaları için asker yazmak ile eşkıyalık edenlerin tespiti amacıyla yapılan sayımlar mevzubahis edilmiştir. Ayrıca, ilk genel sayıma öncü olarak addebilecek bir başka sayım da 1826 tarihinde Rumeli'deki Evlâd-ı Fâtihân grupları-

¹ This study is based on the author's doctoral thesis./Bu çalışma MCBÜ SBE'nde 02.09.2020 tarihinde kabul edilen "İlk Osmanlı Nüfus Sayımları (1830-1850) ve İngiltere, ABD Nüfus Sayımları ile Mukayesesi" başlıklı doktora tezinden uyarlanmıştır.

Cite as/Atıf: Özekmekçi, M. M. (2020). Osmanlı Devleti'nin İlk Genel Sayımın Öncüsü Olarak Önerilen Sayımlar. *Kesit Akademi Dergisi*, 6 (25): 148-160. <http://dx.doi.org/10.29228/kesit.47441>

Checked by plagiarism software. Benzerlik tespit yazılımıyla kontrol edilmiştir. CC-BY-NC 4.0

nın tahriridir. Bu bağlamda söz konusu tahririn –belki de- 1826 İstanbul sayımıyla birlikte Osmanlı Devleti’nde yapılan ilk nüfus sayım ve yazım örneği olduğu da iddia edilebilir.

Anahtar Kelimeler: Nüfus sayımı, Rumeli, Askerlik, Eşkîyalık, Tahrir

Abstract: It is known that the state made counts for financial purposes such as timar and avarız in the period of the Ottoman Empire. However, the first general census in the Ottoman Empire began in 1830-1831. The major purpose of the census in this century is the supply of troops for the newly established *Asâkir-i Mansûre-i Muhammadiye* army. However, besides applications such as tahrir and avarız, there are other counts made in the 1770s for pragmatist purposes. In this context, there are various counts made during the aforementioned period for the application of *nefir-i amm*, which means obligatory / voluntary military conscript, which is made as required in case of war. In addition, there are also regional population registrations made in order to prevent banditry activities, especially in *Rumeli*, except for the recruitment of soldiers. In this study, the counts carried out for the purpose of writing soldiers for the *nefir-i amm* applications in Rumeli mentioned above and the determination of the bandits were mentioned. In addition, another census that can be named as a pioneer to the first general census is the census of the *Evlâd-ı Fâtihân* groups in Rumelia in 1826. In this context, it can be claimed that the aforementioned census is the first example of census and writing in the Ottoman Empire with the Istanbul census of 1826

Keywords: Census, Rumeli, Conscript, Bandits, Tahrir

GİRİŞ

Osmanlı Devleti’nin XVI. yüzyılın sonundan itibaren ülke içinde ve dışında devleti yıpratıcı çeşitli problemlerle karşılaştığı bilinmektedir. Özellikle Celali isyanları ile ilişkili olarak taşradaki asayiş bozulmuş kırsaldan şehirlere göçler artmıştır. Buna bağlı olarak söz konusu periyotta devletin ekonomik ve idari direği olan timar sistemi malum olduğu üzere zaman içinde önemsizleşmiştir. Timar sisteminin işlevini kaybetmesi neticesinde imparatorluğun klasik sosyoekonomik düzeni de geri dönülmez bir şekilde bozulmuştur. Taşradaki bu sorunların yanında XVII ve XVIII. yüzyıllarda Avusturya ve Rusya ile savaşlar ve bunların çoğunluğunda uğranılan yenilgilerle birlikte Osmanlı İmparatorluğu hem dâhili hem de harici yönlerden sıkıntıya düşmüştür. Tüm bu problemler sonucunda XVII. yüzyıldan itibaren Osmanlı Devleti idari, sosyal, askerî ve de mali açılardan derin bir bunalıma sürüklenmiştir.

Bu arızalardan nasibini alan hususlardan birisi belki de en önemlisi Osmanlı’nın Klasik Dönemi’nde muntazaman yapılmış ve mali amaçlarla gerçekleştirilmiş vergi tahrirleridir.² XVI. yüzyılın sonundan itibaren bu tahrirler devletin tüm düzeni aksamış ve zamanla tahrir sistemi terk edilmiştir. XVII ve XVIII. yüzyıllarda tahrir usulünün terk edilmesiyle devletin acil nakit ihtiyaçlarını karşılamak adına avarız ve cizye sayımları yapılmaya başlanmış ve bunlardan yeni defterler üretilmiştir.³ Ayrıca yine bu dönemde askeri ihtiyaçlarla oluşturulmaya başlanan ve klasik dönemin tahrirlerine benzeyen cebe ve derdest sayımları

² Mehmet Öz, “Tahrir”, *TDVİA*, C:39, 2010, İstanbul, ss.425-429

³ Oktay Özel, “Osmanlı Demografi Tarihi ve Osmanlı Arşivleri”, *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü*, Ankara, 2006, ss.52-63. Oktay Özel, XVII ve XVIII. yüzyıllardaki Osmanlı nüfusunun tespiti adına temelde mali kayıtları ihtiva eden avarız ve cizye defterlerinden faydalanılabileceğini belirtmektedir

ve bunların sonuçlarını ortaya koyan defterler de mevcuttur.⁴ Bununla birlikte 1830-1831 tarihli ilk genel nüfus sayımına kadar Osmanlı nüfusunun geneli hakkında detaylı, dahası nitelikli ve istatistiki veri sahibi olmak zorlaşmıştır. Nejdet Bilgi, XIX. yüzyılda devletin içine düştüğü bu durumu çok vezir şeklinde ifade eder:

“Dünya tarihinde, çağının en iyi devlet ve toplum organizasyonuna ulaşabilmiş olan Osmanlı Devleti'nin panoramik görüntüsü bile, devletin ikbal ve zeval günlerinin, sağlıklı ve güncel nüfus bilgisine sahip olup olmamakla izah edilebilir. Cihan devletini idare etmenin bilincinde ve irade koyma azminde olan devlet adamlarının, her fetih hareketinden sonra, gecikmeksizin fethedilen ülkelerin yazımını yaptırmaları ve sıradan tebaanın durumundan, yönetim şekline kadar hemen her yönüyle hukuki durumunu belirlemeleri, sağlıklı ve güncel yaklaşımlarının başarı grafiklerindeki göstergesidir. Ne zaman devlet yüz yıl öncesinin verileriyle plan ve proje üretmeye, asker ve vergi almaya çalışmış, başarı ve itibar, ardından dövünülerek koşulan, hasreti çekilen hayaller haline gelmiştir.”⁵

Bu izahlarla beraber XVII. yüzyılın sonundan ilk genel sayıma kadar geçen süreçte Osmanlı Devleti'nde nüfusla yahut vergi mükellefleri ya da kişilerle alakalı yukarıda zikredilenler dışında herhangi bir sayım ve yazım yapmadığı anlamına gelmemektedir. Nitekim XVIII. yüzyılın ortasından itibaren çeşitli bölgelerde pragmatist amaçlarla yapılmış ve XIX. yüzyıldaki sistematik sayımların öncülleri olarak değerlendirilebilecek tahrirler mevcuttur. Bu sayım ve yazımlar özellikle Yeniçeri Ocağının yarattığı zafiyetten dolayı başta asker toplamak ile alakalıdır. Ayrıca çeşitli bölgelerdeki asayiş sorunlarına çözüm bulmak için yapılan nüfus sayımları da mevcuttur.

Aşağıda örneklerini vereceğimiz bu yazımların XIX. yüzyılda yapılmaya başlanan sayımlar ile pek çok yönden benzerlikleri bulunmaktadır. Bu noktadan baktığımızda her ne olursa olsun ilk genel sayımda devletin belirlenen amaca dönük olarak *kişileri* sayma ile yazmaya yönelik XVIII. yüzyıldan gelen bir pratiği olduğu iddia edilebilir. Bu deneyimlerden hareketle, XIX. asırdaki genel nüfus sayımları bu tecrübelerin daha da genişletilmiştir.

Eşkialık Sebebiyle Yapılan Tahrirler

Eşkialık hususuyla yapılan tahrirlerin amacı şehir ve köylerde mütemekkin ahalinin isyancılara katılmalarının önlenmesidir.⁶ Bu uygulamanın benzerinin XVIII. yüzyılın başında da uygulandığını/yapıldığını gösteren çeşitli örnekler de söz konusudur.⁷ Yüzyılın sonuna doğru yapılan bu tahrirlerle ahalinin yerini terk etmemesi için sayım ve yazımla birlikte kefalet sistemi devreye sokulmuş, defterlere kayıtları yapılan şahıslar birbirlerine zimmetlenmişlerdir. Ayrıca sayım sonunda sayılan yer her neresi ise o bölgenin idarecisi de (ayan, mütesellim vb.) yazılan tüm ahaliye kefil edilmiştir. Bu tahrirlerle eşkıyalık faaliyetlerine katılanlarla mütemekkin ahalinin birbirinden ayrılması hedeflenmiştir. Ek olarak kefa-

⁴ Erhan Afyoncu, “XVII. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri”, *TİD*, Cit:15, Sayı:1, 2000, s.221-230

⁵ Nejdet Bilgi, “Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında”, *Türk Yurdu*, Cilt: 19-20, Sayı:148-149, 1999-2000. s.117-118

⁶ Virginia Aksan Osmanlı-Rus Savaşı sırasında 1770 yılında bölgedeki köylü direnişlerinden ve Tuna kıyılarındaki kargaşadan bahsetmektedir. Virginia H. Aksan, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870* (Çev. Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011, s.156

⁷ Muhakkak daha önceki yüzyıllarda da eşkıyalık vb. sebeplerle tahrirler yapılmıştır. Burada “geçmişten” kasıt XIX. yüzyılda yapılmaya başlanan ve zamansal olarak II. Mahmut dönemi sayımlarla benzer olduğunu düşündüğümüz tahrirlerdir. XVII. yüzyılda eşkıyalıkla alakalı yapılmış bir sayım ve kefalet defteri için bkz. A.İDVN.d. 800, 802 ve 803

let sistemiyle kişiler birbirlerine karşı sorumlu tutulmuş ve asilerin sayısının azaltılması yahut çevre bölgelerden bu gruplara katılımların önlenerek eşkıyaların sayısının daha da artmaması amaçlanmıştır.⁸

Bu tarz tahrirlere örnek olarak 1772-1773 tarihli Dimetoka'ya ait olan bir defter misal olarak verilebilir. Evrakın girişinde kazada daha önce harp ve darbe kadir olan kişilerin sayılıp yazıldığı, bu tahririn ise bölgedeki eşkıyalık faaliyetleri ile alakalı yapıldığı ifade edilmektedir. Bu amaca dönük olarak da kazada bulunan *herkes* (*Sagir, kebir imam, hatip, müezzin, ihtiyar ve alil* olanlar şeklinde belirtilmiştir.) defter edilmiştir.⁹

Bunun dışında özellikle XVIII. asrın sonunda Dağlı isyanlarının karıştırdığı Rumeli'de çeşitli yerleşim yerlerinde yukarıdaki amaçlara mâtuf yapılmış nüfus tahrirleri mevcuttur.¹⁰ Bu bağlamda kaza, nahiye, köy gibi yerlerde ikamet edenler tek tek yoklanıp kontrol edilerek defterlere geçirilmiştir. Sayım ve yazımlar sonucunda kaydedilenler -yine- birbirlerine kefil edilmiştir.¹¹ Bunlara ek olarak tahriri yapılmış kazalara dışardan gelen ve kayıtları olmayanların gerekirse ahali tarafından yakalanarak yetkililere teslim edilmesi istenmiştir.¹² Bu sayımların temel amacı da daha önce değinildiği üzere kaza, köy vb. yerleşim bölgelerindeki yerli halk ile eşkıya veya gizli eşkıya (muin eşkıya) olarak tabir edilenlerin tespitidir.¹³ Bazı yerlerde yapılan sayımlarda ise tahrirlerin yine eşkıyalıkla alakalı olduğu ancak *sadece* bu tarz faaliyetlere katılabilecek yaşta olanların tahrir edildiği görülür.¹⁴

Bu defterlerin, eşkâl kayıtları ve kişilerin yaşlarının yazılması haricinde, II. Mahmut döneminde başlayan umumi sayımlara olan benzerlikleri dikkat çekicidir. Bu çerçevede ilk etapta evrakların şekil yönünden benzerlikleri ile defterlerin girizgâhlarından anlaşıldığı üzere tahrir yapılan yerlerdeki (kaza, kasaba, köy, nahiye vb.) erkeklerin tamamının kaydedilmesi bir bakıma bunların bütünü zahire çıkarılması hedeflenmiştir ki bu 1830-1831 sayımlarının amacıyla benzerdir. Buna karşın söz konusu edilen sayımlarla XIX. yüzyılın tahrirlerini birbirinden ayıran hususlar da mevcuttur. İlk olarak zikredilen sayımların istatistikî ve demografik bilgi toplamak amacıyla yapılmadığı çok barizdir. Ek olarak bunlar dar bir

⁸ Eşkıyanın ortaya çıkarılması için nüfus sayımı yapılması gibi uygulamalara XIX. yüzyıldaki belgelerde de tesadüf edilmektedir. Örneğin 1852 tarihli bir yazışmada Bülbülce Adası ve Yunan sahillerindeki eşkıyanın arandığı ancak bulunamadığı ve bunların tespiti için adada nüfus sayımı yapılması gerekliliği belirtilmiştir. Ayrıca adada ilk defa sayım yapılacağından ahaliye bunun yararlarının düzgün bir şekilde anlatılması gerektiği de ifade edilmektedir. A.}MKT. MVL 51-89-1.

⁹A.}DVN.d 899-B. Kazada harp ve darbe kadir kişi sayısı 655'dir. Defterde kaydı yapılan kişi sayısı ise toplam 3234'tür. 1830-1831 tarihindeki sayım sonucuna göre Dimetoka kazasının İslam nüfusu 7525 kişidir. Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C Başbakanlık DİE, Ankara, 1995, s.39.

¹⁰XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Osmanlı Devleti'nin Avusturya ve Rusya ile giriştiği savaşlar neticesinde Rumeli'de devlet otoritesinin zafiyete düştüğü söylenebilir. Bu zafiyet neticesinde Kırcalı dağlarında ortaya çıkıp, çeşitli köy ve kasabalara zarar verenler "dağlı eşkıyası" olarak isimlendirilmiştir. Dağlı isyanları için detaylı bilgi için bkz. Yücel Özkaya, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyânları (1791-1808)*, A.Ü DTCF Yayınları No:344, Ankara, 1983. ss.7 ve 41

¹¹C.DH 10-497.

¹²Birkaç örnek için NFS. d 5216, A.}DVN.d. 838, s.1. Dağlı İsyânları ile alakalı bir belgede Edirne'deki Müslüman ve gayrimüslimlerin nüfuslarının sayıldığı ve deftere yazıldığı belirtilmektedir. Bununla beraber bahsedilen defter bulunamamıştır. Bkz. HAT. 205-10686.

¹³ Örneğin Hacıoğlu Kazasında yapılan tahrir sırasında mahalle/köylerinden firar edenler defterlerde ayrıca tek tek isimleri yazılarak belirtilmişlerdir. Bkz. A.}DVN.d 844, s.20

¹⁴Bu defterlere 7 yaşından büyüklerin tahrirleri yapılmıştır. Örnekler için bkz. NFS.d 4543, A.}DVN.d 849

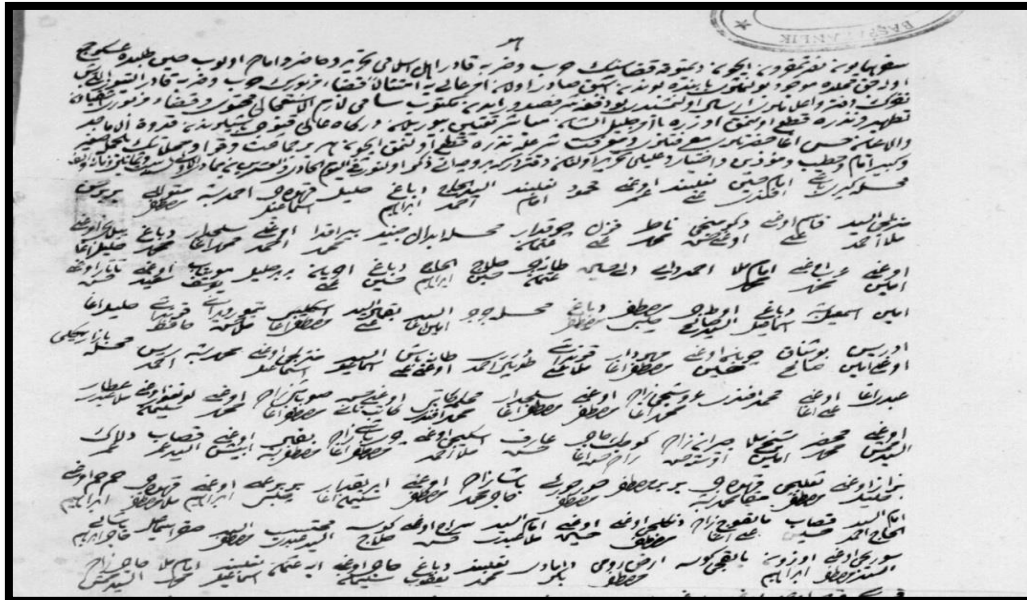
çerçevede anlık ve günü kurtarmak içi yapılmıştır. Buna karşın II. Mahmut dönemi sayımların Rumeli ve Anadolu'nun büyük bir bölümünü kapsadığı ayrıca nüfusun demografik hareketlerinin de takip altına alındığı bilinmektedir.

Zikrettiğimiz hususlar bağlantılı olarak 13 adet defter tespit edilmiştir. Söz konusu evrakların tarihleri 1786-1802 yılları arasında değişmektedir. Bu tarz evrakların bulunması ve XIX. yüzyılın ilk yarısına ait sayımlardaki verilerle karşılıklı olarak kıyaslanmasının Osmanlı nüfusunun zaman içerisinde artış ya da azalışına dair iddialara dayanak olması adına önemli olduğu düşünülmektedir. Tablo-1'de defterlerin hangi kazalara ait olduğu, yılları ve fon kodları görülebilir. Görsel-1'de ise Kapıcıbaşı Hasan Ağa tarafından yapılan tahrir ait bir defterin görüntüsü ve girizgâhı incelenebilir.

Tablo-1: Eşkışyalık Sebebiyle Sayım Yapılan Yerlere Ait Defterler

Yer	Yıl	Kod
Menlik	1786	A. {DVN.d 823
Razlık	1796	A.[DVN.d 841
Nevrekop	1796	A.[DVN.d 839
Samakov	1797	A.{DVN. d 849
Akçakızanlık	1797	A.{DVN. d 843
Drama Kazası	1797	NFS.d 4543
Hacıoğlu Pazarı	1798	A.{DVN. d 844
Kırkkilise	1801	A.{DVN. d 847
Misivri	1801	A.{DVN. d 848
Akçakızanlık	1802	A.{DVN. d 850
Karaağaç ve Hatunili	1802	A.[DVN. d 899-O
Yanbolu	1802	A.{DVN. d 851
Aydos	1802	A.{DVN. d 849

Görsel-1: Eşkışyalık Sebebiyle Yapılan Bir Tahrir Defteri Girizgâhı¹⁵

Rumeli'de Askerlik Sebebiyle Yapılan Tahrirler

¹⁵ A.{DVN.d 899-B

Bu bahiste öncelikle kısaca Osmanlı'daki gönüllü askerlik hususuna değinmek gerekirken çünkü XVIII. yüzyılın ikinci yarısında asker yazmak amaçlı çeşitli yerel sayımlar da mevcuttur. Gönüllü ama aslında zorunlu askerlik yahut terminolojiye yerleşmiş ismiyle *nefir-i 'amm* uygulamasının kökeni imparatorluğun Klasik Dönemlerine kadar götürülebilir.¹⁶ Bununla birlikte çalışmada incelenen evraklar özellikle XVIII. yüzyılın son ve XIX. yüzyılın ilk dönemlerinde Çarlık Rusya'sıyla yapılan savaşlar için gereken ve belirli yaş guruplarından asker toplama teşebbüslerinin sonuçlarıdır.¹⁷ Bu konuda tespit edebildiğimiz az sayıdaki belgenin genelde 1768-1774 Osmanlı-Rus savaşı sürecine ait olduğu söylenebilir.¹⁸

Şüphesiz XVIII. yüzyılda Rumeli'de yapılan bu sayım ve yazımların amacı cepheye yakın kazalarda bulunan harp ve darbe kadir kişilerin tespit edilmesi ve bunların en kısa sürede ateş hattına gönderilmesidir. Bu bağlamda bu tarz yazım ve defterlere ilk örnek olarak NFS. d 6445 numaralı Hezargrad kazası nüfus defterleri gösterilebilir.¹⁹ Biz bunun dışında 1773 tarihli ve NFS. d 6365 numaralı Tırnova kasabasına ait nüfus defterleriyle, Divanı Hümayun (Beylikçi) Kalem'indeki çeşitli evrakları inceleyerek yapılmış olan bu tahrirleri yorumlamaya çalıştık.

6365 numaralı nüfus defterindeki açıklamaya göre, Tırnova kazasının merkezinde bulunan mahallerdeki 14-60 yaş arasındaki nüfusun tahriri yapılmıştır. Deftere göre Tırnova'nın 10 adet mahallesi vardır ve burada zikredilen yaş grubunda 241 kişi mevcuttur.²⁰ Tırnova'nın yazımından sonra Sahra nahiyesindekilerin yazımına geçilmiştir. Sahra nahiyesinde 29 köyde 472 kişi mevcuttur.²¹ Sahra nahiyesinden sonra Hotaliç nahiyesindeki 38 köyde belirlenen yaş grubunda olan 751 neferin yazımı yapılmıştır.²² Son olarak Tuzluk nahiyesi 52 köyden müteşekkildir ve köyde 14-60 yaş arasında 644 adet kişi bulunmaktadır.²³

6365 numaralı defterin (her ne kadar asker toplamak amacıyla tutulmuş olsa da) II. Mahmut döneminde hazırlanan nüfus defterlerine benzediği görülmektedir. Defterde kişilerin meslekleri²⁴, memleketleri²⁵, fiziksel özellikleri ve kusurlarına dair bilgiler,²⁶ şahsi²⁷ ve ailevi²⁸ lakaplar ile unvanları²⁹ gibi malumat da yer almaktadır. Burada Cengiz Kırılı'nın izah-

¹⁶ Klasik dönemdeki gönüllü asker toplanması ile alakalı detaylı bilgi için bkz. Murat Tuğluca, "Osmanlı'da Nefir-i Amm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Düzene Yansıması" *Belleten*, LXXX, 289, 2016, ss.773-794

¹⁷Gültekin Yıldız, *Neferin Adı Yok Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul, 2009, s.124

¹⁸ İlerleyen dönemlerde de bu konuyla alakalı daha çok evrakın gün yüzüne çıkacağı da söylenebilir.

¹⁹ Defterin içinde Hezargrad kazasının merkez mahalleleri, kazaya bağlı İvrana Nahiyesi ve köyleri, Karalom Nahiyesi ve köyleri ve Divaneorman Nahiyesi ve köylerinin 14 ila 60 yaş arasındaki nüfusunun kayıtları bulunmaktadır. Defterle alakalı detaylı bilgi için bk. Aziz Altı, "Divaneorman Nahiyesinden 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbine Asker Temini ve Divaneorman Nahiyesinin Demografik Özellikleri (1773 Tarihli 6445 Numaralı Deftere Göre)", *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt:7, Sayı:2, 2018, s.315. Aziz Altı'nın makalesinde NFS.d 6445 numaralı defter şekil yönünden incelenerek gerekli değerlendirmeleri yaptığı için mezkur evrak burada ayrıca bahis konusu edilmeyecektir.

²⁰NFS.d 6365, s.2-3

²¹NFS.d 6365, s.4-7

²²NFS.d 6365, s.8-13

²³NFS.d 6365, s.14-17

²⁴NFS.d 6365, *Berber Süleyman*, s.2

²⁵NFS.d 6365, *İbrahim Beşe Zıştovili*, s.2, *Halil Boşnak*, s.5

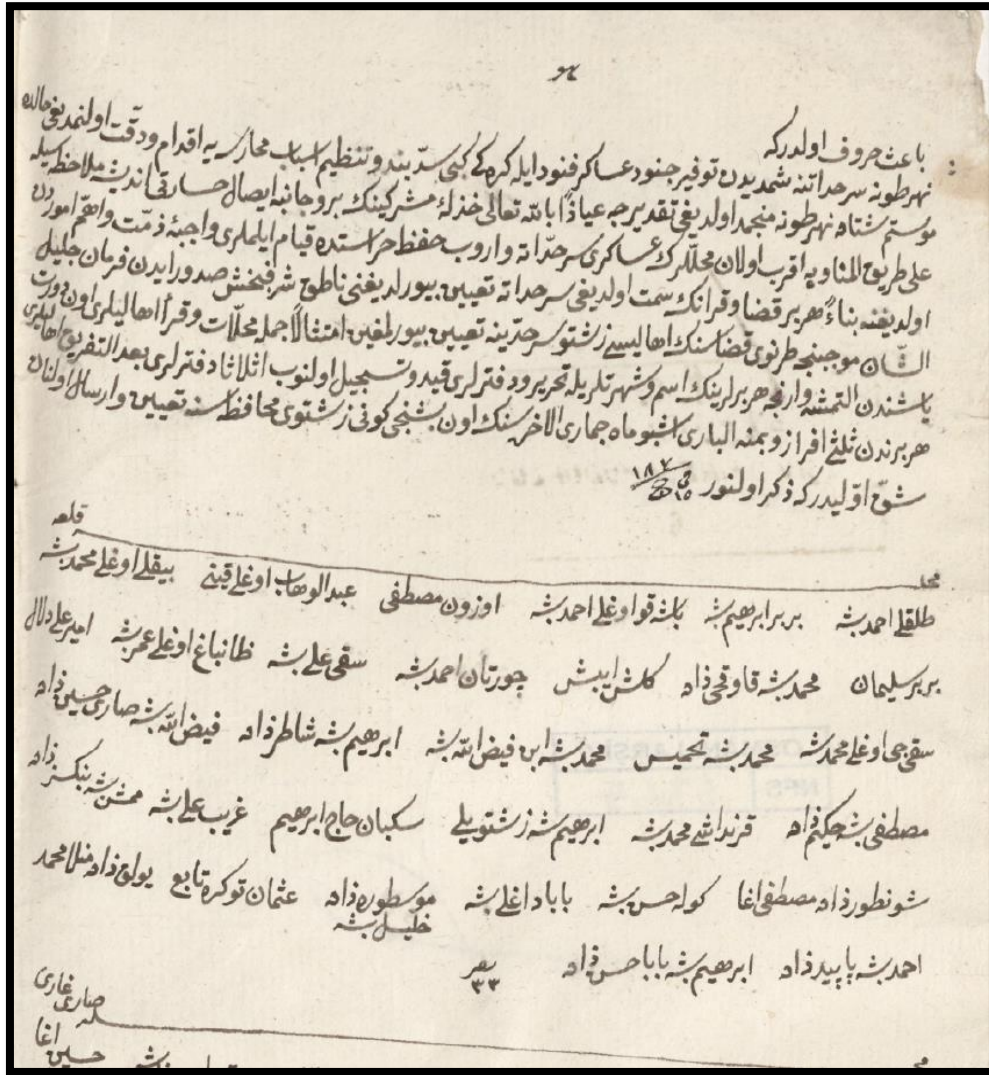
²⁶NFS.d 6365, *Çolak Memiş Beşe*, s.2

²⁷NFS.d 6365, *Kara Osman*, s.3

²⁸NFS.d 6365, *İbrahim Beşe*, *Uzun Mehmetzade*, s.3

larından hareketle özellikle lakap ve unvanların ayırt edici detaylar olarak şehirdeki sosyal hayata dair çıkarımlar-değerlendirmeler yapılması noktasında kıymetli olduğu ifade edilebilir.³⁰ Defteri XIX. yüzyıldaki benzerlerinden ayıran tek hususun kişilerin tek tek yaşlarının yazılmaması ve detaylı eşkâl tariflerinin yapılmamasıdır. Lakin defterin girişinde tahririn sebebi ve hangi yaş grubunun sayım ve yazıma mevzubahis olduğu belirtildiği için muhtemelen kişilerin tek tek yaşları ve eşkâllerinin yazılmasına gerek duyulmamıştır. Görsel-2'de konuyla alakalı defter incelenebilir.

Görsel-2: Tırnova Kasabası Asker Tahriri Girizgâhu³¹

²⁹NFS.d 6365, Hac Ali Hafız, *Es-seyyid Hac Ahmed Ağa*, s.2

³⁰"Bununla beraber Müslümanların unvanlarına bakarak söz konusu kişinin askeri sınıfa veya ilmiye sınıfına mensubiyetleri tespit edilebilir. Örneğin, beşe, odabaşı gibi unvanlara askeri sınıfın ve daha özeldi yeniçerilerin iş gücü içindeki ağırlıkları tespit edilecektir. Hacı veya seyyid gibi dinsel unvanlar da farklı bilgilere ulaşmamız sağlayabilir. Cengiz Kırılı, "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı" *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi* (Ed. Seyfi Kenan) İstanbul, 2010. s.191

³¹"Tırnova kazasının mahalle ve köylerinden Zıştovi sınırına gönderilmek üzere 14 yaşından 60 yaşına kadar isim ve şöhretleriyle kayıt ve tescil olunanların defteridir. NFS.d 6365

1772-1773 yılına ait olup çeşitli şehirleri korumak adına toplanan askerleri gösteren başka evraklar da söz konusudur. Bu bağlamda Silistre için Şumnu³², Zıstovi için Kızanlık³³ ile Zağra-ı Atik ve çevresinden savaşabilecek durumda olanların defter edildiği görülmektedir. Söz konusu evrakların girişindeki “harp ve darbe” kadir olanlar ifadesinden maksat muhtemelen (yukarıdaki örneklere benzer olarak) 14-60 yaş arasındaki nüfustur. Bunlara ek olarak Zağra-ı Atik'e bağlı mahalleler ve köylerde de Şumnu ve Kızanlık benzeri bir tahrir yapılmış ve buralarda 14-60 yaş arasında olup savaşabilecek durumda olan erkekler isim, şöhret ile mahalle ve köyleri belirtilerek kaydedilmişlerdir.³⁴

İlk genel sayımdan hemen önce yerel ölçekte yapılan ve belirli bir gruba dönük olarak icra edilen bir diğer sayım örneği Selanik ve Manastır'ın çeşitli kazalarında ikamet eden Evlâd-ı Fâtihân gruplarına aittir.³⁵ Zikredilen neferlerin yanında bölgedeki çiftliklerde bulunan reayanın da tahririnin yapılmıştır.³⁶ Sayım örneklerine ait defterlerin tarihleri 1826-1827 yıllarıdır. Tablo-2'de defterlere ait detaylar görülebilir.

Tablo-2: Evlâd-ı Fâtihân Sayımlarına Ait Defterler

Defter	Yer	Tarih (Gün, Ay, Yıl)	Yaş
NFS.d. 4544	Selanik Vilayeti	15 Aralık 1826	Bir Yaşından On Beş Yaşına kadar Sabi, On Beş Yaşından Kırk Yaşına kadar Tüvana, Kırk Yaşından Yukarı İhtiyar
NFS.d. 4881	Selanik Vilayeti, Toyran Kazası	Temmuz-Ağustos 1827	Kırkından Yukarı Neferat/ On beşinden Kırkına Kadar Tüvana Neferat/ On Beşe Kadar Sabi Neferat
KK. d. 3206	Zihne Kazası	14 Ağustos 1827	Kırk Yaşından Yukarı İhtiyar, On Beş Yaşından Kırk Yaşına Kadar Tüvana, On Beş Yaşına Kadar Sabi
NFS.d. 4903	Selanik vilayeti, Selanik Sancağı, Karadağ Kazası	18 Ağustos 1827	Kırk Yaşından Yukarı İhtiyar, On Beş Yaşından Kırk Yaşına Kadar Tüvana, On Beş Yaşına Kadar Sabi
NFS.d. 5491	Rumeli Vilayeti, Manastır Sancağı, İstrova Kazası	14 Aralık 1827	On Yaşından On dört Yaşına Dâhil Olan Sıbyan/ On Beş Yaşından Kırk Yaşına dâhil olan Tüvana/ Kırk Bir Yaşından [...] Reside Olanlar

³²A. {DVN. d 899-D. Benzer evraklar için bkz. DVN. d 899-E, Aydos Kazasından harp ve darp erbabı kişilerin sakin oldukları mahalle ve kuraları tasrihiyle tahrir ve üç kısma taksim.

³³A. {DVN. d 816

³⁴A. {DVN.d 817. Benzer bir örnek adına 14-60 yaş arasındakilerin tahrir edilip Rusçuk Kalesini muhafazaya gönderildiği bir belge için bkz. C.AS. 523-21839

³⁵ Evlâd-ı Fâtihân için bkz. Yusuf Halaçoğlu, “Evlâd-ı Fâtihân”, *TDVİA*, Cilt:11, 1995, İstanbul, ss.524-525

³⁶ 1843 yılında da bölgede Evlâd-ı Fâtihân teşkilatı bulunmakta ve bunların sayımı için de ayrı defterler tutulmaktaydı. 1843 tarihli örnek bir defter için bkz. NFS.d 4895

NFS.d. 5538	Rumeli Vilayeti, Manastır Sancağı, Tikveş, Radovişte, İştîp Kazası	Tarihsiz (Arşiv 'de H. 1243 olarak tarihlenmiş)	On Yaşından On dört Yaşına Dâhil Olan Sıbyan/ On Beş Yaşından Kırk Yaşına Dâhil olan Tüvana/ Kırk Bir Yaşından [...] Reside Olanlar
NFS.d. 4990	Selanik Vilayeti, Selanik Sancağı, Kelemerye Nahiyesi, Bazargah Nahiyesi	Tarihsiz (Arşiv 'de H. 1243 olarak tarihlenmiş)	Tüvana, Alil ve İhtiyar ve Orta Yaşlı ve Maraz, On İki ve On Beş Yaşında, On Beş Yaşında ve Sekbanlıkta, On Yaşından On Beş Yaşına Kadar.
NFS.d. 5063	Selanik Vilayeti, Selanik Sancağı, Vodine Kazası	Tarihsiz (Arşiv 'de H. 1243 olarak tarihlenmiş)	Tüvana, İhtiyar ve Orta Yaşlı ve Alil, [...] On İki ve On Üç Yaşında
D.CRD.d. 40736	Selanik Sancağı	Tarihsiz ³⁷ (Tahmini H.1242-1243)	11-12-13-14-15-16 Yaşında, Tüvana, Orta Yaşlı ve İhtiyar

Bu defterlerde yapılan kayıtlar ve kişilerin yaşlarına dair çıkarımlar yapılmasını sağlayacak tanımlamalar (*sabi, orta yaşlı, tüvana, ihtiyar vb.*) ve defterlerin sonunda nüfusu özetlemekte kullanılan formüllerin çok ufak farklılıklarla 1830-1831 tarihli ilk umumi tahrirde de kullanıldığı görülmektedir.³⁸ Tüm bunlara ek olarak bu sayımlarda tutulan defterlerde kaydı yapılan kişilerin meslekleri, nereli oldukları, şahsi ve ailevi unvanları gibi sayılan nüfusun sosyoekonomik durumları hakkında da bilgiler bulunmaktadır.³⁹ Dahası bu defterlerde kaza içindeki yatay ve dikey hareketler konusunda da bilgiler verilmektedir.

Evlâd-ı Fâtihân sayımlarındaki bir diğer önemli husus ilk defa yaş ayrımı yapılmaksızın bütün erkek nüfusunun istisnasız sayılması ve zaman zaman yaşlarının da –ayrıca belirtilerek- kayda geçirilmesidir. Bu husus yukarıda değinilen ve 14-60 yaş grubu askere almak için yapılan tahrirlerle Fâtihân sayımları arasındaki en önemli farklılıklardandır. Ayrıca Fâtihân sayımlarında henüz askerlik çağında olmayan ama ileride potansiyel olarak nefer sayılabilecek kişilerin kayıtlarının yapılmasından hareketle sayımın amacının anlık olmadığı iddia edilebilir. Bu bağlamda küçüklerin kayıtlarının yapılmasının temel amacı muhtemelen ileride asker ihtiyacı hâsıl olur ise başvurulacak bir veri tabanının bulunmasıdır. Ek olarak yaş ayrımı yapılmaksızın Evlâd-ı Fâtihân nüfusunun tamamının sayılması zikredilen tahrirle 1830-1831 sayımlarının büyük benzerliklerinden biridir.⁴⁰

Tüm bunların ötesinde 1828 tarihli bir fermanla Fâtihân neferatının yeni orduya alınması yönünde ilk adım atıldığı bilinmektedir.⁴¹ Bu bağlamda sayımların tarihi (1826-

³⁷ Defterin tutuluş biçimi, içerdiği bilgiler ve tahrir yapılan yerden dolayı tabloda gösterilen diğer defterlere olan büyük benzerliği vesilesiyle mezkûr evrakın tarihlendirmesi tahmini olarak tarafımdan yapılmıştır.

³⁸ Benzerlikler için tablo-2 ile E.Z. Karal'ın kitaplarındaki veriler karşılaştırılabilir. Bkz. Karal, ss.33, 42, 53, 67,69, 72, 74, 75, 76, 78.

³⁹ "Selanik Sancağında kâin Yenice-i Vardar ve Vodine ve Avrathisarı Kazalarıyla Lankaza (Langaza) ve Boğdan ve Kelemerye ve Pazargah ve Vardar-ı Sağır ve Kebirinde nahiyelerinde vaki olup evladı fatihana dâhil olmuş olan çiftlik defteri." NFS.d 5078

⁴⁰ Aynı zamanda XVIII. asırdaki yapılan sayımlardan farklılığı da belirtilmelidir.

⁴¹ Abdülkadir Özcan, "Evlâd-ı Fâtihân'ın Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusuna İlhakı İçin Yapılan Çalışmalar", *Türklük Araştırmaları Dergisi* 19 (Ayrı Basım), 2008, s.239

1827), bunlar hakkında yapılan yazımlar ve neredeyse tek tip/standart olarak hazırlanan defterlerden hareketle bu tahrirlerin askerî amaçlara dönük olarak hazırlandığı muhakkaktır. Şöyle ki defterlerde tespit edilen hususlar (yaş grupları ve kişilerin fiziksel durumlarına yapılan atıflar) aslında Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye kanunnamesinde tarif edilen nefer tipini işaret etmektedir. Bu durum mevzu bahis edilen tahrirlerin yeni ordunun ihtiyaçları için yapıldığını şüpheye yer bırakmadan açıklamaktadır.⁴² Tüm bunlara ek olarak ayrıca bu tahrirlerin 1826 sayımlı İstanbul tahririyle birlikte Osmanlı Devleti'nde yapılan ilk nüfus sayım örneklerinden olduğu da düşünülmektedir.⁴³

SONUÇ

Özellikle XVIII. yüzyıldan itibaren belli başlı amaçlara dönük olarak Osmanlı coğrafyasının bir kısmında umumi nüfus sayımının öncülü olabilecek sayım ve yazımlar yapılmıştır. Bu yazımlar mevcut literatürde nüfus sayımı olarak adlandırılmasa bile XVIII. yüzyılın sonundan itibaren devletin çeşitli sebeplerle bireyleri kayıt altına almaya dönük olarak sayım ve yazım çalışmaları yaptığını göstermektedir.

Kaza, köy, nahiye ve yahut her hangi bir yerleşim bölgesinin nüfusunun tamamının eşkıyalık ya da askerlik gibi herhangi bir sebep ile yazılmasının ve bunun yaygınlaştırılmasının devlet için bir tür yeni zihniyet olduğu düşünülebilir. Çünkü bundan önceki XV ve XVI. yüzyılın klasik tahrirleri yahut XVII ve XVIII. yüzyılların avarız, cizye vb. sayımları temelde toprak/mali amaçlı yazımlardır. Bu bağlamda herkesin malumu olduğu üzere zikredilen klasik tahrir faaliyetleri tek tek bireylerden ziyade mali üniteler olan *haneler* ya da devlet için çeşitli görevleri olan kişileri yazmaya odaklıdır. Bununla beraber çalışmanın incelediği söz konusu tahrirler -her ne kadar pragmatik amaçlarla yapılmış olsa da- vergi vb. hususları gözardı ederek bölgedeki herkesi tek tek kayıt altına almaya dönük olarak hazırlanmıştır.

Çalışmada mevzubahis edilen sayım ve yazımlar (belki Evlâd-ı Fâtihân'a ait olanlar hariç tutularak) şüphesiz tam manasıyla nüfus sayımı değildir. Bununla beraber sayım yapılan kazalara ait olan defterler yörenin nüfusu ve aynı zamanda nüfusu oluşturan şahıslar hakkında bireysel bilgi içermektedir. Buna ek olarak söz konusu vesikaların kısmen de olsa demografik ve de sosyolojik bilgiler ihtiva ettiği ve bunun önemli olduğu ifade edilebilir. Ek olarak bu tarz sayım/kayıtların çalışmalarına ait çıktılarının/defterlerin belirli noktalardan XIX. yüzyıldaki tahrir evrakına benzemesi sebebiyle Osmanlı Devleti'nin öncü ve yerel sayımlarından sayılmasında zannımızca bir beis yoktur.

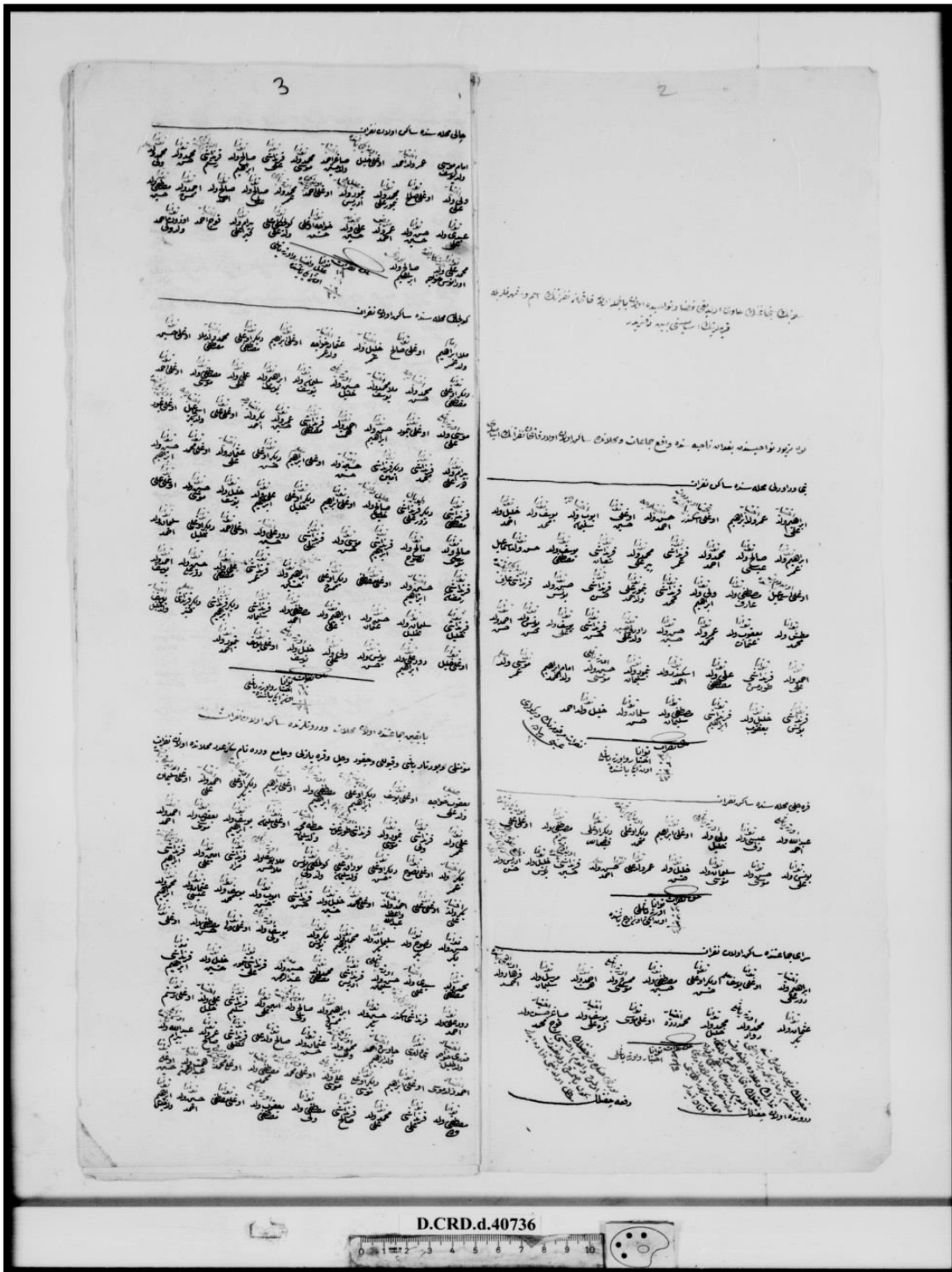
Üzerine çeşitli yorumlar yaptığımız ve öncü olarak tabir ettiğimiz evrak ve benzerlerinin sayısının artmasıyla belki de Osmanlı Devleti'nin timar, cizye, avarız vb. klasik ve bilinen nüfus yazımlarının dışında da hemen hemen her yüzyılda çeşitli sayımlar yaptığı ortaya çıkacaktır. Bu ve benzer arşiv malzemesinin gün yüzüne çıkması durumunda XVIII. yüzyıldaki Osmanlı nüfusunun oluşturan bireylere ve toplumun genelinin sosyoekonomik yapısına dair daha fazla veriye sahip olunabileceği ihtimali de göz ardı edilmemelidir. Ayrıca, bu konuda benzer evrakın sayısının zamanla daha da artacağı ve bu vesileyle Osmanlı nüfusunun niceliği belki de niteliği hakkında XVIII. yüzyılın sonundan başlayarak daha detaylı ve kapsamlı bilgi elde edilebileceği ihtimali de göz önünde tutulmalıdır. Netice olarak XVIII. asrın sonu ile XIX. yüzyılın hemen başında herkesin kayıt edilmesine dayalı olarak ortaya

⁴² Yeni ordunun neferlerinin sahip olması gereken nitelikler için bkz. Yıldız, ss.142-143

⁴³Görsel-3 ve 4'te zikredilen nüfus defterlerinden örnekler incelenebilir.

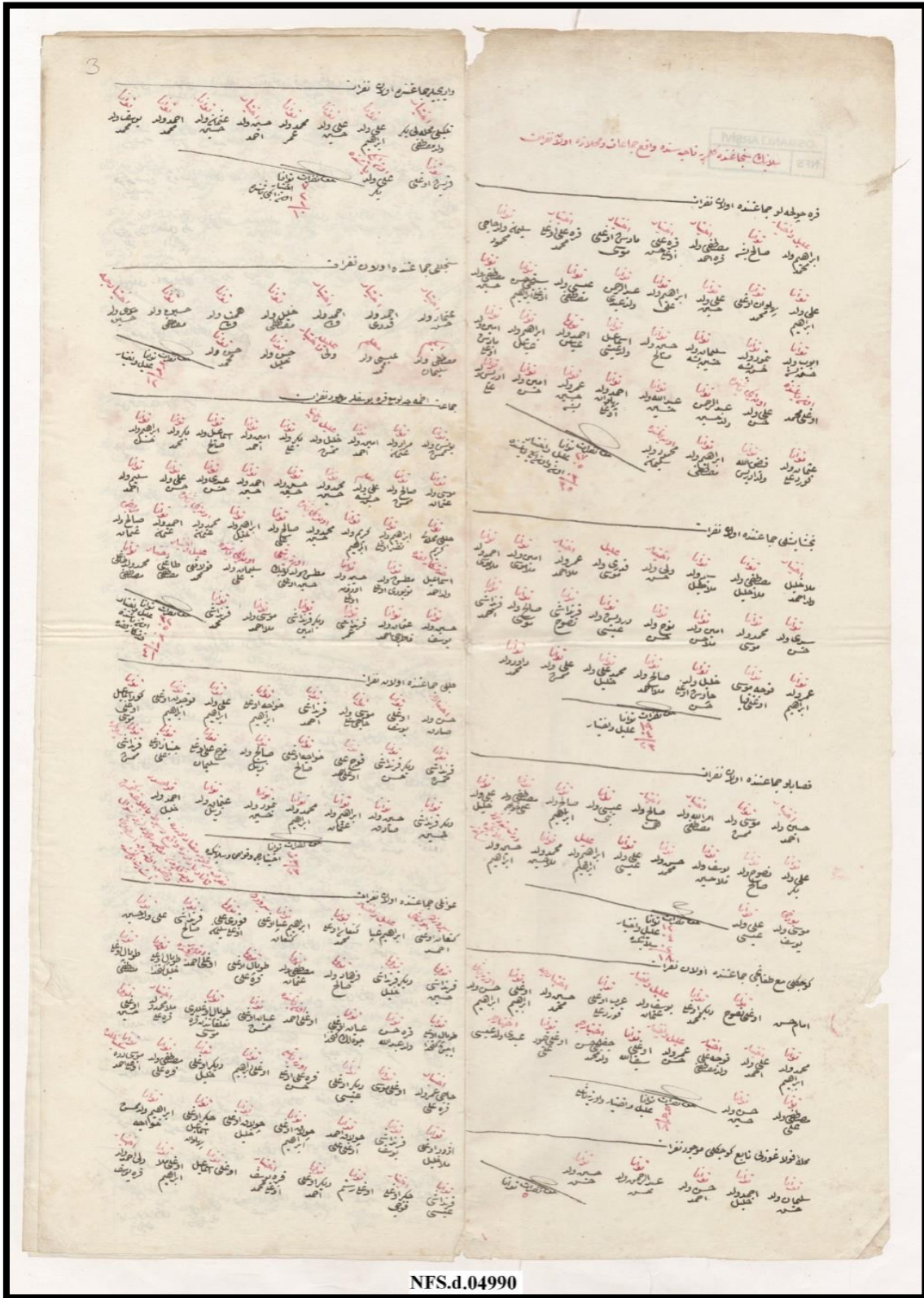
çıkan bu zihniyet değişiminin ilk genel sayımla birlikte tüm ülke sathına yayılmaya çalışıldığı ve nüfus sayımından amaçlanan getirinin genişletilerek değiştiği ifade edilmelidir.

Görsel-3: Evlâd-ı Fâtihân'a ait bir nüfus defteri-144

44 D.CRD.d 40736

Görsel-4:Evlâd-ı Fâtihân'a ait bir nüfus defteri-2⁴⁵

NFS.d.04990

⁴⁵NFS.d. 4990

KAYNAKLAR**1- Türkiye Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı Başkanlık Osmanlı Arşivi (BOA)**

BOA, A.}DVN.d 800; 802,803, 816, 817, 838, 844, 849, 899-B, 899-D, 899-E

BOA, A.}MKT. MVL. 51-89

BOA, C.AS 523-21839

BOA, C.DH. 10-497

BOA, D.CRD.d 40736

BOA, HAT 4543

BOA, NFS.d 4543; 4895, 4990, 5078, 5216, 6365

2- Araştırma ve İnceleme Eserler

Afyoncu Erhan, "XVII. Yüzyıl Osmanlı Bürokrasisinde İki Yeni Defter: Cebe ve Derdest Defterleri", *Tarih İncelemeleri Dergisi (TİT)*, Cit:15, Sayı:1, 2000, ss.221-230.

Aksan Virginia H, *Kuşatılmış Bir İmparatorluk Osmanlı Harpleri 1700-1870* (Çev. Gül Çağalı Güven), Türkiye İş Bankası Yayınları, 2. Baskı, İstanbul, 2011

Altı Aziz, "Divaneorman Nahiyesinde 1768-1774 Osmanlı-Rus Harbine Asker Temini ve Divaneorman Nahiyesinin Demografik Özellikleri (1773 Tarihli 6445 Numaralı Deftere Göre)", *Balkan Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, Cilt:7, Sayı:2, 2018, s.311-340.

Bilgi Nejdet, "Osmanlı Dönemi Nüfus Sayımları Hakkında", *Türk Yurdu*, Cilt: 19-20, Sayı:148-149, 1999-2000. s.117-124

Halaçoğlu Yusuf, "Evlâd-ı Fâtihân", *TDVİA*, Cilt:11, 1995, İstanbul, ss.524-525

Karal Enver Ziya, *Osmanlı İmparatorluğunda İlk Nüfus Sayımı 1831*, T.C Başbakanlık DİE, Ankara, 1995

Kırlı Cengiz, "Devlet ve İstatistik: Esnaf Kefalet Defterleri Işığında III. Selim İktidarı" *Nizam-ı Kadim'den Nizam-ı Cedid'e III. Selim ve Dönemi* (Ed. Seyfi Kenan) İstanbul, 2010. Ss.183-212

Öz Mehmet, "Tahrir", *TDVİA*, C:39, 2010, İstanbul, ss.425-429

Özcan Abdülkadir, "Evlâd-ı Fâtihân'ın Asâkir-i Mansûre-i Muhammediye Ordusuna İlhakı İçin Yapılan Çalışmalar", *Türklük Araştırmaları Dergisi 19 (Ayrı Basım)*, 2008.

Özel Oktay, "Osmanlı Demografi Tarihi ve Osmanlı Arşivleri", *Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü*, Ankara, 2006, ss.52-63.

Özkaya Yücel, *Osmanlı İmparatorluğunda Dağlı İsyanları (1791-1808)*, A.Ü DTCF Yayınları No:344, Ankara, 1983

Tuğluca Murat, "Osmanlı'da Nefir-i Amm Uygulamasının Erken Dönem Örnekleri ve Toplumsal Düzene Yansımaları" *Bellekten*, LXXX, 289, 2016, ss.773-794

Yıldız Gültekin, *Neferin Adı Yok Askerliğe Geçiş Sürecinde Osmanlı Devleti'nde Siyaset, Ordu ve Toplum (1826-1839)*, Kitabevi, İstanbul, 2009.